

AYDIN'DA MEVLEVİLİK

Bircan KAYACAN*

ÖZ

Tarihsel süreç içerisinde Batı Anadolu'nun en mamur yerleşimlerinden biri hâline gelen Aydın, Mevleviliğin önemli duraklarından biri olmuştur. Aydın'ın genel hatlarıyla çizilen Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde, Mevlevilerin bölge kültürüne sundukları katkı çok kıymetlidir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonraki ilk üç yüz yılda, ilme ve ilim adamlarına verilen değerle de bağlantılı olarak, Aydın coğrafyasında, pek çok Mevlevi âlim ve sufi yetişmiştir. Tarihin en eski uygarlıklarından günümüze dek; mezarlar, bunlara ait kitabeler ve birinci el kaynaklar, Aydın'daki Mevleviliğe dair en somut ve en güvenilir belgeleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda Aydın'ın merkezinde, ilçelerinde ve köylerinde yapmış olduğumuz derlemeler neticesinde, Kuşadası Adalizade Mezarlığı'nda tarafımızdan Mevlevi sikkeli ve fesli bir mezar taşı bulunmuştur. Ayrıca Aydın'da Mevlevilere ait olan bir gusülhane de tespit edilmiş ve tescil fişleriyle delillendirilmiştir. Kaynak taramaları sonucunda da Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde Ramazan Paşa Camii yakınlarında yer alan bir Mevlevihane ve Mevlevi kahvehaneleri olduğu kaydedilmiştir. Yine Aydın Mevlevihanesine dair Konya'daki Mevlevi Asitanesi'nde bulunan el yazmasında, Aydın mevlevihanesi ve şeyhi hakkında kısaca bilgi verilmiştir. 18. yüzyılda Kuşadası ve Girit'e Aydın'dan önemli bir Mevlevi şeyhimizin irşat vazifesiyle gittiği ve Hanya'da bir Mevlevihane kurduğu da bilinmektedir. Tüm bunlar Aydın'da uzun yıllar yerleşik bir Mevlevi kültürünün olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Bu çalışmadaki amacımız yapmış olduğumuz alan çalışmaları ve kaynak taramaları sonucunda ulaştığımız bilgilerle günümüzde izleri neredeyse kaybolmaya yüz tutmuş fakat bir dönem etkin olan yerleşik Mevlevi kültürünü gün yüzüne çıkarmak ve Aydın'ın günümüzdeki kültürel oluşumunun geçmiş unsurlarla bağlantısını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Aydın, Mevlevilik, Aydın Mevlevihanesi, Aydında yaşamış Mevleviler

MEVLEVİLİK IN AYDIN

ABSTRACT

Aydın, which has become one of the most prosperous settlements of Western Anatolia in the historical process, has been one of the important stops of Mevlevi. In the process of Turkification and Islamization, which is generally outlined by Aydın, the contribution of the Mevlevi to the regional culture is very valuable. Especially in the first three hundred years after the establishment of the Ottoman Empire, many Mevlevi scholars and Sufis grew up in Aydın geography in connection with the value given to scholars and scholars. From the oldest civilizations in history to the present day; graves, their inscriptions and first-hand sources constitute the most concrete and reliable documents about the Mevlevi in Aydın. In this context, Mevlevi gravestone was found by us at Kuşadası Adalizade Cemetery in Aydın. As a result of the source surveys, it was recorded in the Evliya Çelebi *Seyahatname* that there were Mevlevihane and Mevlevi coffeehouses near Ramazan Paşa Mosque. Again in the manuscript of the Mevlevi House in Konya, the Mevlevi Assitancy in Konya briefly gave information about the Aydın Mevlevihane and the sheikh. It is also known that in 18th century, an important Mevlevi sheik from Kuşadası and Crete from Aydın went on a mission to establish a Mevlevihane in Chania. All this proves that there is a Mevlevi culture established in Aydın for many years. Our aim in this study is to bring to light the established Mevlevi culture, which we could hardly find any traces of today with the information we have obtained as a result of field studies and resource surveys, and to reveal the connection of Aydın's current cultural formation with the past elements

Keywords: Aydın, Mevleviyeh, Aydın Mevlevi Lodge

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde Batı Anadolu'nun en mamur yerleşimlerinden biri hâline gelen Aydın, Mevleviliğin önemli duraklarından biri olmuştur. Aydın'ın genel hatlarıyla çizilen Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde, Mevlevilerin bölge kültürüne sundukları katkı çok kıymetlidir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonraki ilk üç yüz yılda, ilme ve ilim adamlarına verilen değerle de bağlantılı olarak, Aydın coğrafyasında, pek çok Mevlevi âlim ve sufi yetişmiştir. Tarihin en eski uygarlıklarından günümüze dek; mezarlar, bunlara ait kitabeler ve birinci el kaynaklar, Aydın'daki Mevleviliğe dair en somut ve en güvenilir belgeleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda Aydın'da

* Bu makale 28-30 Kasım 2019 tarihinde Yörük Ali Efe Uluslararası Halk Kültürü Araştırmaları Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Aydın. bircan-kayacan@hotmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8353-7983>

Mevlevilik konusunu ele almamız Kuşadası Adalızade Mezarlığı'nda hızla tahrip olan, kaybolmaya, kırılmaya ve yıpranmaya yüz tutan dal sikke motifli Mevlevi mezar taşını bulmamız ve kaynak taramaları sonucunda Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde Ramazan Paşa Camii yakınlarında yer alan bir Mevlevihane ve Mevlevi kahvehaneleri olduğunu tespit etmemizle başlamıştır. Sonraki süreçte alan ve kaynak araştırmalarımız 19. Yüzyılda Aydın'da bir Mevlevi tevhidhânesi olduğunu göstermiştir. Yine Aydın Mevlevihanesine dair Konya'daki Mevlevi Asitanesi'nde bulunan el yazmalarında da, Aydın mevlevihanesi ve Mevlevi şeyhi hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Kuşadası ve Girit'e Aydın'dan önemli bir Mevlevi şeyhimizin irşat vazifesiyle gittiği ve Hanya'da bir Mevlevihane kurduğu da bilinmektedir. Ayrıca bu konuda oldukça zengin bir literatürle karşılaştığımızı söylememiz gerekmektedir. Özellikle Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmanî*'si ve Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinin yanı sıra şair tezkireleri ile vakıf ve arşiv belgeleri de Aydın'da yaşayan Mevlevi şeyhler hakkında bilgi vermektedir.

Tüm bunlar Aydın'da uzun yıllar yerleşik bir Mevlevi kültürünün olduğunu kanıtlar niteliktedir. Tüm bu ulaştığımız verilerle birlikte bu çalışmadaki amacımız yapmış olduğumuz alan çalışmaları ve kaynak taramaları sonucunda ulaştığımız bilgilerle günümüzde izleri neredeyse kaybolmaya yüz tutmuş fakat bir dönem etkin olan yerleşik Mevlevi kültürünü gün yüzüne çıkarmak ve Aydın'ın günümüzdeki kültürel oluşumunun geçmiş unsurlarla bağlantısını ortaya koymaktır.

Eski Çağlardan Günümüze Aydın Tarihi

Tarihsel süreç içerisinde Batı Anadolu'nun en mamur yerleşimlerinden biri hâline gelen Aydın, Küçük Menderes ile Büyük Menderes adlı iki büyük nehir havzasından oluşan, ılıman iklimi, verimli toprakları ve yerleşime uygun coğrafi yapısı nedeniyle pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış kadim bir şehirdir** (Emecen, 1991:235).

Diğer Batı Anadolu şehirleri gibi, Aydın'ın yerleşim yapısını da büyük oranda etkileyen ilk gelişme M.Ö. 1200 yıllarında yaşanan Deniz Kavimleri Göçü'dür. Dor Göçleri olarak da adlandırılan bu kitlesel demografik hareketliliğin akabinde, Balkan menşeli Traklar ve Argoslular, boğazlar yoluyla -ya da Ege Denizi aracılığıyla- Büyük Menderes Ovası'na dek uzanmışlar ve bu bölgeye geldikleri zaman, yerleşik düzene geçme kararı alarak tarım kültürüne yönelmişlerdir*** (Uğur,2003:43). Böylelikle şimdiki Aydın ilinin kuzeyinde, Kestane Dağlarının da hemen güney yamacındaki plato üzerinde kurulan bu yerleşim ile birlikte Aydın şehrinin temeli de atılmıştır**** (Strabon, 1993:167-170). Antik kaynaklarda Tralleis/Trallais olarak adlandırılan, Menderes havzasının verimli toprakları üzerine kurulmuş olan ve kısa zamanda Batı Anadolu'nun öne çıkan şehirlerinden biri hâline gelen bu yerleşim, bir süre Lidyalıların idaresi altında kalsa da M.Ö. 546 yılında, Lidya Krallığına son veren Persler, Tralleis'e hâkim olmuştur. Pers egemenliği M.Ö. 334 yılına kadar sürmüş ve şehir, Büyük İskender'in Anadolu'ya girişinin ardından diğer Anadolu şehirleri gibi gönüllü olarak İskender İmparatorluğu'na bağlanmıştır (Mansel, 1995: 25). İskender'in ölümü sonrasında Helenistik krallıklar arasında sıklıkla el değiştiren Tralleis, M.Ö. 190 yılında, Büyük Menderes nehrinin kuzeyindeki diğer şehirlerle birlikte Bergama Krallığının yönetimine katılmıştır (Uğur, 2003: 44). Bölgede iktisadi ve kültürel gelişmenin yaşandığı bu dönem, M.Ö. 133 yılında, Roma İmparatorluğu'nun şehri zapt etmesinin akabinde çok daha şaşalı bir görünüm almıştır (Emecen, 1991:235-237).

Zira Roma İmparatorluğu döneminde doğu-batı yönlü transit ticaretin daha da sistematik hale gelmesiyle nüfus hızla artmış ve şehir, Orta Menderes ovasının başlıca ticari merkezi haline gelmiştir (Strabon,1993:8) “Tralleis'in I. yüzyılda tiyatrosunun seyirci kapasitesi ve diğer bir takım binalarının

** Ayrıntılı bilgi için bkz.:Feridun M. Emecen, “Aydın”, *DİA*, IV, s. 235. Aydın'ın tarihi coğrafyası için bkz: *Türkiye Cumhuriyetinin Yetmiş Besinci Yılında Aydın*, (Haz. Ersal Yavi), Ankara,1998, s. 13; *Yurt Ansiklopedisi*, “Aydın”, C. 2, Anadolu Yay., İstanbul, 1982, ss. 966-967.

*** Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdullah Uğur, “Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(2), Ankara, 2003, s. 43. Ayrıca bkz. Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

**** Strabon, Tralleis'in Trakya'dan göç eden bazı Tiral kabileleri tarafından kurulduğu ve ismini de bu kavimden aldığını belirtmektedir. Bkz. Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çev: Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 1993, ss. 169-170.

büyüklikleri dikkate alınarak o dönemde şehirdeki nüfusun 3.750 kişi olduğu tahmin edilmiştir.”***** (Stewig,1970: 55) tespitinden de anlaşılacağı üzere önemli bir cazibe merkezi hâline gelen bu verimli yerleşim, söz konusu cazibesini, Roma İmparatorluğu’nun 395 yılında ikiye ayrılmasından sonra kaybetmeye başlamıştı. Bunun en önemli nedeni de önce Yunan sonrasında da Roma İmparatorluğu zamanında Anadolu’nun iç kısımlarından gelen malların Ege kıyılarına, oradan da Akdeniz ve Avrupa’ya ulaştırıldığı transit ticaret yollarının Bizans hâkimiyeti zamanında, başkent yapılan İstanbul dikkate alınarak kuzeybatıya yönelmesi ve yeni şehirlerin artık Roma dönemindeki gibi Ege bölgesine değil, Marmara kıyılarında kurulmaya başlanmasıdır (Stewig, 1970: 89). Gözle görülür bir gerileyişin yaşandığı bu dönemdeki bir diğer gelişme de Bizans İmparatorluğu’nun Sasanilerle giriştiği mücadelede zayıflamaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Taşrada etkisini çok daha fazla hissettiren bu zayıflık, şehrin 685-695 yıllarındaki Arap deniz akınlarına pek de direnememesine sebebiyet vermiştir. Güvenlik gerekçesiyle şehrin çevresine aşılması zor surların inşa edildiği (Stewig, 1970: 86-91) bu sürecin bir benzeri, 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı’nın akabinde Türk boylarının bölgeye gelmesiyle de yaşanmış ve Bizans-Selçuklu sınırına yığılan uç beyleri, Bizans açısından tekrar bir güvenlik sorunu ortaya çıkarmıştır (Witteck, 1944:15-17). Bu tarihlerde, sıklıkla Türk akıncılarının taarruzuna uğrayan şehir, öncelikle 1148 yılındaki II. Haçlı Seferinde, Haçlı ordusunu yenilgiye uğratan Anadolu Selçuklu hükümdarı Sultan I. Mesud, sonrasında da 1177 yılında bir diğer Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Kılıç Arslan tarafından zapt edilmiştir (Darkot, 1986:62). Ancak her zaptın ardından Bizans tarafından geri alınan Tralleis, XIII. Yüzyıl sonlarına doğru Anadolu Selçuklu Devleti’nin Moğol egemenliğine girmesi sonrasında, bağımsız hareket etmeye başlayan uç beylerinin kendi beyliklerini kurmasıyla birlikte kesin olarak Türk hâkimiyetine girmiştir. Bunu sağlayan isim ise, bölgenin önemli askeri güçlerinden birini kumanda eden Menteşe Bey olmuş ve bu ünlü komutan, Moğol İstilasından kaçan Türkleri beyliğine dâhil edip savaşçı kadrosunu güçlendirdikten sonra, 1278 yılında Tralleis’i kuşatmıştır (Uğur, 2003: 46). Bahsi geçtiği üzere yapılan surlarla oldukça korunaklı bir hâle gelen şehir, askeri saldırılara uzun süre dayanmasına rağmen baş gösteren susuzluk nedeniyle 1282 yılında Türklere teslim olmuştur (Uzunçarşılı,1998:70). Bu surette artık bir Türk yurdu olan Tralleis, esasında Bizanslı tarihçiler Pachemeris ve Nikoforos’un belirttiğine göre, Beyliklerin kurulmasından çok önce etnik bakımdan Türklerin egemenliği altına girmiştir. Zira 1200’lü yıllardan itibaren Selçuklu Devletine bağlı büyük emirlerin komuta ettiği giriş-çıkışlar aynı zamanda 1250-1300 yıllarında Türkmen aşiretlerinin akışlarının da yoğunlaşmasına imkân tanımıştı. Bölgeye, Germiyan ve Karaman büyük emirlerinin komutasında özellikle Kastamonu, Bolu, Karaman ve Suriye coğrafyasından pek çok Türkmen aşiret getirilmiştir (Armağan: 2009:153). Selçuklu devlet otoritesinin yıkılışa geçtiği süreçte ise şehir, bir süre Menteşe Bey’in damadı ve Batı Anadolu’nun bir kısım sahillерinin fatihi Sasa Bey’in elinde kalmıştır. Fethinin ardından güzel manzarası nedeniyle “Güzelhisâr” olarak adlandırılan şehrin ismi, 1310 yılında bu yerleşime hâkim olan (Witteck,1944: 36), Aydınoğlu Mehmed Bey’in şehre babasının adını vermesiyle “Aydın-Güzelhisârı”na dönüşmüştür (Gökbel, Şölen, 1936:86). Aydınoğulları’nın hâkimiyeti döneminde beylik merkezi olan Ödemiş-Birgi’den yönetilen ve ovaya doğru bir yayılma gösteren şehir (Emecen,1999: 235), Yıldırım Bayezid döneminde, Osmanlı egemenliğine girmiştir. Her ne kadar 1402 yılındaki Ankara Savaşı sonrasında, Anadolu siyasal birliğinin bozulmasıyla Aydınoğulları Beyliği tekrar kurulsada, Çelebi Mehmed, Osmanlı kaynaklarının “İzmiroğlu” olarak adlandırdıkları Cüneyt Bey’i, kardeşi Musa Çelebi’yi ortadan kaldırmadan hemen önce itaat altına almış ve Aydınoğlu topraklarında para kestirip, adına hutbe okutarak Aydınoğlu Beyliği’ni tekrar Osmanlı idari sınırlarına katmıştır (Cengiz, Yücel, 1992: 429). Çelebi Mehmed döneminde, ikinci kez Osmanlı mülküne dâhil olan Aydın, Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarında, “Şeyh Bedreddin İsyanı” olarak anılan, ancak bölgedeki liderinin Börklüce Mustafa olduğu, son derece ciddi ve çarpıcı bir isyan dalgası ile sarsılmıştı. İsyanın teorik müsebbibi, Edirne yakınlarındaki Simavna’da doğduğu için “Simâvî” nisbesiyle anılan, nüfuzlu bir aileden gelen, Mısır-Kahire’deki tahsili sırasında tasavvufi intisabı olan, müderris Şeyh Bedreddin’dir. Bedreddin, Fetret Dönemi olarak bilinen Osmanlı şehzadeleri arasındaki çekişme sırasında Musa Çelebi’nin kazaskeri olduğu için taht mücadelesini kazanan Çelebi Mehmet döneminde gözden düşmüştür. Torunu Halil’in “*Menâkıb*” adlı eserinden öğrendiğimiz üzere; Şeyh Bedreddin, eğitiminin tamamlamasının ardından

***** Ayrıntılı bilgi için bkz.: Reinhard Stewig, *Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları* (Çev: Ruhi Turfan-M. Şevki Yazman), İstanbul Teknik Ünв. Mimarlık Fak. Yay., İstanbul. 1970, s. 55.

Mısır dönüşü Konya'ya uğrayıp oradan Germiyan ülkesine geçmiş, burada Germiyan Bey'ini kendisine mürit olarak bağlamıştır. Devamında da Aydın ve Tire'ye gelerek kendisine pek çok taraftar toplamış hatta İzmir'de Aydınoglu Cüneyd Bey de kendisine mürit olarak biat etmiştir ***** (Gölpınarlı, 2017: 300). Şeyh Bedreddin'in, kendisine koşulsuz anlamda bağlanan ve konumuzla alakalı olan müridi ise Karaburun'da yaşayan Börklüce Mustafa nam şahıs bir Türk köylüsü olmuştur. Vakanüvis Oruç Bey Börklüce Mustafa'nın kendisini ve çıkarmış olduğu isyanı şöyle anlatmıştır; “Bedreddin Merhûm kazasker iken katında bir kethüdâsı vardı. Ana lâkabı ile Börklüce Mustafa dirlerdi. Şeyh Bedreddin'in has müridi idi ve hem halîfesi idi. Ve sonra ol Börklüce Mustafa Karaburun'a varub Şeyh olmuşıdı. Dürülü dürülü fesad işlere başladı. Hayli mürayıklar eyledi. Aydın elini kendüye döndürdi. Her dürülü tertibler kurdu. Hâşâ kendüyi halka gösterüb Peygamberim diyü i'tikad itdürdi. Bu taraftan dahi Bedreddin İznik'te oturmuşken Börklüce Mustafa'yı işitti ki işi ilerlemektedir...” ***** (Ocak, 1998: 143-185) cümleleriyle tanıttığı, Dukas'ın ise faaliyetlerinden “Sakız Adası'nda Karaburun civarında bir köylü çıkıp kadınlardan başka her şeyin insanlar arasında ortak olması gerektiğini söyledi. Hristiyanlarla manastırlar aracılığı ile irtibat kurarak onlarla da işbirliği yaptı. Kendisine taraftar topladı.” (Dukas, 1956: 67-69) Börklüce Mustafa'nın isyânı etkili olmasına rağmen pek de uzun sürmemiştir. Börklüce'nin müritleri, üzerine gönderilen ilk birlikleri yenmesine rağmen Şehzade Murat ve Bayezid Paşa'nın ordularına karşı koyamamış ve netice olarak Börklüce, hayatta kalan az sayıda müridiyle birlikte ele geçirilmiştir. Sonrasında da İzmir-Selçuk'a getirilmiş ve ibreti âlem bir surette idam edilmiştir ***** (Atsız, 1949: 60). Çelebi Mehmed döneminde, Aydın'da otorite bu surette tesis edilmiş olmasına rağmen, öncesinde atfedilip Niğbolu Sancak Beyliğine tayin edilerek memleketinden uzaklaştırılan İzmiroğlu Cüneyd Bey'in (Emecen, 1993: 122), tekrar bölgeye gelmesi ve Anadolu beyleri, Bizans ve Venedik ile bir ittifak hazırlığına girişmesi, üstelik de Aydın'lı Osmanlı muhalifi zümreleri etrafında toplanması üzerine, o sırada tahtta olan II. Murat, bölge üzerine bir sefere çıkmış ve Cüneyd Bey'i yenilgiye uğratmakla kalmayıp soyunu kurutmuştur. Böylelikle Aydın ilindeki Osmanlı hâkimiyeti de mutlak bir surette pekişmiştir (Emecen, 1993: 235). Osmanlı hâkimiyetine kesin olarak girmesinin ardından “Aydın Eli” / “Liva-i Aydın” adını alan Aydın, bir sancak yönetimine dâhil edilmiş ***** (Barkey, 1999: 255) ve sancağın merkezi Tire olurken, Aydın Güzelhisârı, Tire'ye bağlı bir kaza merkezi haline gelmiştir (Emecen, 1991: 236). Aydın'da, Klasik Döneme tekâbül eden Osmanlı hâkimiyeti, bölgedeki iktisadi, sosyal ve kültürel pek çok gelişmenin de önünü açmıştır. Kimi kısımları havası hümayun olarak şehzadelere ayrılmış olan Aydın Sancağı, Osmanlı hâkimiyeti döneminde, imparatorluğun görece zengin bölgelerindendir. Bu zenginliğin öncelikli nedeni de tarımdır. Dağlarla çevrili, çok verimli iki alüvyonlu ovası bulunan Aydın yerleşiminde, verimli bağ ve bahçelerin yanı sıra pamuk, tütün, susam, kestane, elma, üzüm ve çeşitli meyvelerin yetiştiği tarlalar da fazlasıyla mevcuttur (Barkey, 1999: 256). Aydın'da tarım haricinde bir diğer zenginlik kaynağı da ticarettir. XVII. yüzyıl başlarında Batı Anadolu

***** “Hâsılı gelübirişdi Tire'ye-Tire'nün içi anunlaoldı yüz-Tire dil nûrındananunbuldı yüz-Kıldılar bey'at ulu kiçi kamu...” Bkz. *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı*, (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul, 2017, s. 300. Ayrıca bkz. Kerim Özmen-Yahya Başkan, “*Bedreddin Simâvî: Tire ve Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*”, *Uluslararası Küçük Menderes Araştırmaları ve Tire Tarihi Sempozyumu (7-8 Mayıs 2018) Bildiriler*, (Ed. Murat Sanus-Ali Özçelik), C. 2, Ankara, 2018, ss. 11-18.

***** Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul, 1998, ss. 143-185; Bilal Dindar, “*Bedreddin Simâvî*”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul, 1992, s. 332.; Michel Bahivet, *Şeyh Bedreddin-Tasavvuf ve İsyan*, (Çev. E. Güntekin), İstanbul, 2011; *Oruç Beğ Tarihi*, (Haz. N. Öztürk), İstanbul, 2008, s. 50.

***** Bu etkili isyancı liderinin sonunu Şükrullah şu cümlelerle dile getirmişti: “*Aydın vilayeti dâhilinde Karaburun denizi sahilinde ibahiyyundan biri zuhûr ile kendine sufilik süsü verdi. Padişah bunların üzerine Bayezid Paşayı gönderdi. Sufiler mukabeleye koyuldular ve muharebe vuku buldu. Sultan Mehmed'in götürdüğü asker galebe eyledi. Ve sufiler katledildiler. Mervidir ki; “La ilahe illah” deyip “Muhammedün Rasulullah” dememekte ısrar ile mertebe-i risaleti kendi şeyhlerine tahsis eden sufilerden dört bin kişi katlonulmuştur. Bunlardan “Muhammedün Rasulullah” diyenler katl olunmayıp hayatta bırakılmışlardır.*” Bkz. Şükrullah, *Behçetü't Tevârih*, (Haz. H. N. Atsız), İstanbul, 1949, s. 60. Ayrıca bkz. Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ II*, (Haz. M. A. Köymen-N. Lugal), İstanbul, 1957, ss. 543-545; Âşıkpaşaoğlu, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, (Haz. H. N. Atsız), İstanbul, 1949, s. 153.

***** Aydın sancağı XVI. yüzyılın ikinci yarısında Köşk, Tire, Sart, Alaşehir, Birgi, Kozhisar, Beyşehir, Bozdoğan, Arpaç, Sultanhisar ve Yenişehir olmak üzere on bir kazadan oluşmaktaydı. Bkz. Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet - Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altıok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 255.

coğrafyasındaki, özellikle Küçük Menderes Ovası ve Aydın dağlarının arasında kalan yerleşimler; hanları, kervansarayları ve büyük pazarları ile Osmanlı devletinin diğer bölgelerinden gelen tüccarları cezbeden birer cazibe merkezidir. Öyle ki bölgede dokunan pamuk iplik, Venedik ve İspanya pazarlarına dek ulaşabiliyordu. Ayrıca Doğu Akdeniz’de var olan hatırı sayılır nüfus ve bunun beraberinde getirdiği ticari etkileşim de oldukça önemliydi. XV. yüzyılda, çoğunluğu Batı Anadolu’da olmak üzere denizcilere açık üs ya da sığınak ve pazar olarak nitelendirilen Rodos, Thasos, Skyros, Siathos, Foça, İzmir, Seferihisar, Milet ve Eğriboz (Vatin, 2004: 72) gibi adalar ve kıyı yerleşimleri ile İskenderiye’yi Rodos ve Kıbrıs üzerinden Batı’ya yani Venedik ticaret güzergâhına bağlayan yol Aydın hinterlandından geçmekteydi. Ayrıca Mısır, Anadolu sahili, Selanik, Eğriboz ve Mağrip ile Mısır arasındaki gidiş-gelişler de bölgeyi her daim canlı tutmuştur (Vatin, 2004: 73). İktisadi canlılığın demografik çeşitliliği de beraberinde getireceği muhakkaktır. Öyle ki 1530 yılında, Aydın Sancağı bünyesinde Horzum, Bulaca, Karacalar, Çulluyan, Evrenli, Koç Basanlı, Alagöz ve Şehriyar gibi yaklaşık olarak 240 farklı aşiret ve oymak barındırmaktaydı ***** (Halaçoğlu, 1997: 126). Ancak bu nüfus yoğunluğunun ortaya çıkışında bazı dış etkenlerden de bahsetmemiz gerekmektedir. Öncelikle Aydın’ın, Osmanlı hâkimiyetindeki ilk dönemleri hakkında şu verilere bakmakta fayda vardır:

“Bizans’tan sonra Osmanlı döneminde de İstanbul’un başlıca ticaret merkezi olması ve Anadolu’dan geçen kuzeybatı transit ticaret yolunun eski önemini korumasıyla Batı Anadolu bu yolun dışında kalmaya devam etmiş ve buradaki yerleşme merkezleri de giderek küçülmüşlerdir. Aydın Güzelhisarı Fatih dönemindeki 1451 yılına ait bir tahrir defterine göre; Mahalle-i Camii, Kilise Camii, Hacı İsa, Köprülü, Kadı, Hisaryakası ve Yenice olmak üzere yedi mahalle ve tamamı Müslümanlardan oluşan 970 kişi nüfusuyla küçük bir kasabaydı 1529 yılında nüfusu daha da azalarak 500’e kadar inen merkezde; medrese, 7 mescit, cami, kervansaray, mumhane ve 4 zaviyesi bulunmaktaydı. Nüfus azalışına bağlı olarak mahalle sayısının 1530 yılında Mahalle-i Kilise, Mescit, Hisaryakası, Cemal, Cami, Köprülü ve Sinli olmak üzere 6’ya düştüğü kaydedilmiştir.” (Uğur, 2003: 48).

Görüldüğü üzere XVI. yüzyılda küçük bir kasaba görünümü arz eden ve 1573 yılında 6 mahalle ve 600’e yakın nüfusu olan Aydın eli, XVII. yüzyılın ikinci yarısında 20 mahalleye ulaşmıştır (Emecen, 1991: 235). 1573 ile 1676 yılları arasında ise Aydın, önceki boyutlarının üç katından fazla bir büyüme göstermiş; Müslüman, Hristiyan ve Yahudi olarak gruplandırılan hane sayısı 1676 yılında 683’e yükselmiştir (Ünal, 2002: 37). Bahsi geçen dönemde, Aydın’lı gözle görülür insan sirkülasyonunu meydana getiren en büyük etken ise şüphesiz ki Celali İsyanlarıdır. Türkmenlerden, vergi ödeyemeyen köylülerden, tımarını veya zeametini kaybetmiş sipahilerden, bir şeyh etrafında toplanmış isyana hazır dervişlerden, atanamayan medrese öğrencilerinden (suhteler), topraksız delikanlılardan (levendler) ve yevmiyesi kesilmiş sekban - sarıca bölüklerinden meydana gelen ve adlarına genel olarak -elebaşı Bozoklu Celal’e istinaden- “*Celali*” denilen grup, devletin farklı cephelerde savaşmasını fırsat bilerek büyük silahlı çeteler kurmuşlardır. XVI. yüzyılın başı gibi erken bir dönemde dahi topraksız asi başıboş köylülerin yağmalarıyla başlayan bu hareket; 1598-1599 yıllarındaki şehzade savaşları esnasında ivme kazanmış, 1560 - 1587 arasındaki dönemde suhte ve levend talanları şeklinde devam etmiştir. En kritik safhasına ise ünlü Celali şeflerinin ve sekban bölüklerinin dahli sonucunda, tımarları ellerinden alınan Haçova firarilerinin de etkisiyle 1596 - 1610 tarihleri arasında girmiştir (İnalçık, 2016: 512). Celali isyanlarının 1610 yılında durulmasından sonra ise 1620’li yıllarda yeni liderler türemiş ve idarecilerin teyakkuz hâli yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir. Böylesi bir kargaşa zamanında, çalışmamızın ana konusu olan ve devletin seçkin topraklarından sayılan Aydın da yaşananlardan haddiyle etkilenmiş ve isyan dalgasından nasibini almıştır. Celali İsyanlarının taşrayı tüm hararetiyle yaktığı dönemlerde, imparatorluğun seçkin topraklarından sayılan, Batı Anadolu’da kargaşa içerisinde kalmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru tıpkı, Menteşe ve Saruhan gibi Aydın vilayet ve kasabalarının hemen hemen her noktasında Cennetoğlu, Kalenderoğlu, Yusuf Paşa gibi isyancı reisleri ile devletin gönderdiği askerler arasında çarpışmalar yaşanmıştır. Köyler, kasabalar, hatta surla korunan büyük şehirler söz konusu süreçte eşkiya

***** 1530 yılında Aydın Sancağındaki aşiretlerin detayları için bkz: Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK. Yay., Ankara, 1997, s. 126; Faruk Sümer, “Yörükler”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, 2013, s. 571.

tahribatına uğramış (Barkey,1999: 157) Celaliler; köyleri basıp yağmalamışlar, küçük topluluklara hatta kimi yerlerde büyük kasabalara saldırmışlar, seyyar tüccarları soymuşlar, kervan güzergâhlarına baskın vermişler, iç kesimlerde şehir kuşatıp düzenli haraç almışlardır (Barkey, 1999: 158). İşte böylesi bir kargaşa ortamında isyancılar taşırayı bir hayli güvensiz hale getirmiş, bu durum da kırsaldan şehirlere göçlerin artmasına sebebiyet vermiştir. Böylece kırdaki bu iticiliğe şehirlerin çekiciliği de eklenince XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl ortalarına kadar olan dönemde, kırsal alanlardan şehirlere yıldan yıla artan bir insan akını başlamıştır (Akdağ, 1999:96) Celali İsyanlarının etkisinin geçmesinin ardından ise Aydın, yaralarını hızla sarmış ve yavaş yavaş da olsa eski refah dolu günlerine dönmeye başlamıştır. Bu geri dönüşün taşradaki en önemli aktörü ise “ayan” adı verilen nüfuzlu şahıslar olmuştur. Aydın’ın mamur hâle gelmesini sağlayan ayanlardan kısaca bahsedecek olursak; Celali İsyanları özellikle kırsalda, yani devletin demir yumruğunun ulaşmasının zor olduğu kesimlerde yıkıcı bir etki göstermiş, isyân sürecinin de etkisiyle birlikte görevlilerin yetersizliği, idarecilerin kötü yönetimi ve hukuk sisteminin aksaması, miri arazi toprak sistemi bozulmasına ve yolsuzluklara sebebiyet vermiştir. Buna çözüm olarak, bölgeye atanan Yeniçeri kumandanlarına asayiş sağlamak ve vergi toplamak gibi devlet açısından ehemmiyet taşıyan görevler verilmiştir. Bir süre sonra bu görevler, askeri sınıfın dışında o bölgenin nüfuzlu ailelerine de layık görülünce, zamanla merkez ile taşra arasında resmi bir hüviyet kazanan bu yerel ağalar, “*bir bölgenin ileri geleni*” anlamına gelen “ayan” sıfatına layık görülmüşlerdir (İnalcık, 2016: 28). Başlangıçta küçük çaplı vergiler toplayan ve ufak anlaşmazlıkları gideren ayanlar, iktisadi ve askeri sorumlu olmaya başlamaları hasebiyle gitgide nüfuz kazanmışlardır. Böylelikle XVIII. yüzyılda ayanlar; toprak vergileri dışında “*tekâlif-i şer’iyye*” ve “*rûsûm-ı örfiye*” türünden vergileri toplamak, diğer ayanların itaat altında tutulmasını sağlamak, eşkiya tavrırlı levendatı zapt etmek, bulundukları yerin ihtiyaçlarını temin etmek, vakıfların tevliyet ve nezaret işlerini yürütmek, satılan malların fiyatının tespitinde kadiya yardımcı olmak, bilirkişilik yapmak, taşrada halka kötü davranan idarecileri kadılar aracılığıyla İstanbul’a rapor etmek gibi görevlerden de sorumlu hale gelmişlerdir.* Anadolu’nun pek çok yerleşimi gibi Aydın’dan da hiyerarşik olarak konumları değişmek üzere pek çok ayan çıkmıştır. Nitekim başta Karaosmanoğulları ve Cihanoğulları olmak üzere irili ufaklı pek çok ayan ailesi, Aydın’a iktisadi ve kültürel boyutta katkılar sunmuş, özellikle Arpaz ve Koçarlı’da inşa ettirdikleri kuleler gibi onlardan kalan pek çok mimari eser, kıymetli bir hatıra olarak günümüze kadar gelebilmiştir. Gerek Celali İsyanları sırasındaki göçler sonrası nüfusun artması gerekse ayanların katkıları neticesinde Aydın’da ortaya çıkan değişim ve gelişim, 1671 yılında şehre gelen Evliya Çelebi’nin ünlü “*Seyahatnâme*”sinde, şu cümlelerle ortaya konmaktadır:

“Evvela bu şehir içinde büyük küçük tamamı altı bin yedi yüz saraylar gibi haneler ile süslü bağlar ve bahçelerle tertip edilmiş bir güzel sultanın Aydın Güzelhisarı’dır. Hakikaten süslü ve güzel bir şehirdir. Bu şehrin içinde ve dışında iki yüz çeşme vardır. Bütün evlerde, camilerde, birer çeşme vardır.” (Zillioğlu, 2000:80-83).

XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıl başlarında, kapitülasyonların yarattığı dinamo etkisinin ve batının gelişen sanayisine bağlı olarak giderek artan ticaretin de etkisiyle Aydın, iktisadi gelişimini sürdürmeye devam etmiştir (Texier, 2002: 101-102). ***** Ticaretin doğudan batıya ulaşımı konusunda kolaylık sağlanması için İzmir ve Kuşadası kıyıları önem kazanmaya başlamış ve limanın yapılmaya başlanmasının ardından Büyük Menderes Ovasındaki eski transit ticaret yolları tekrar kıymete binmiştir. Bu iktisadi gelişme, Aydın’ın fiziki ve nüfus bakımından gelişmesine imkân tanımış ve söz konusu durum XVIII. yüzyıl boyunca da sürmüştür. Nitekim bir sonraki yüzyılda, 1811 yılında Aydın sancak merkezinin Tire’den Aydın Güzelhisârı’na geçmesi, ardından da şehrin 1826 yılında eyalet merkezi olması, bu gelişmeyi kanıtlar niteliktedir (Uğur, 1999: 49).

Aydın’ın, genel hatlarıyla ele aldığımız bu tarihsel süreci; siyasi, sosyal ve iktisadi saiklerin etkisiyle müthiş bir kültürel canlılığın vücut bulmasına da sebebiyet vermiştir. Farklı milletlerin, dinlerin ve geleneklerin mezc edilmesiyle meydana gelen bu düşünsel zenginliği, erken dönemlerden itibaren

***** 1843 yılında Aydın’a gelen Texier’in, şehir hakkındaki izlenimleri için bkz. Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (Çev: Ali Suat), C: 2, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara,2002,ss.101-102.

değerlendirebilecek materyallerimiz mevcutsa da, çalışma alanımızın dışına çıkmamak hasebiyle, Türklerin bölgede kalıcı olduğu dönemi milat almamız ve oradan Osmanlı Klasik dönemine uzanmamız daha uygun olacaktır. Yukarıdaki satırlarda da değindiğimiz üzere, 1071 yılındaki Malazgirt Savaşının akabinde Batı Anadolu topraklarına kadar genişleyen Türk ilerleyişi, kısa zamanda, oldukça hızlı bir ilerleme sarf etmiştir. XI. yüzyılın son demlerinden itibaren Mâverâünnehir, Fergana, Harezm, Horasan ve Azerbaycan gibi çeşitli bölgelerden gelen Türkmen grupları, Selçuklu devletinin iskân politikaları doğrultusunda Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirilmişler ve bulundukları bölgelerde Türklük ve İslam'ın yayılması adına ciddi girişimlerde bulunmuşlardır (Turan, 1980: 281-284, Köprülü, 1984: 40-44). Anadolu'ya gelerek buraların yurt edinilmesinde önemli rol oynayan bu dervişlerin esas görevlerinden birisi de bulundukları bölgelerin emniyetini sağlamak olmuştur. Ömer Lütfi Barkan'ın adlandırmasıyla, “*Kolonizatör Türk Dervişleri*”, kurmuş oldukları zaviyeler vasıtasıyla Anadolu'nun Türkleşmesi, İslamlaşması ve mamur hale gelmesi için büyük çaba sarf etmiştir (Barkan, 1942: 279-304). Böylelikle İlk Beylikler Dönemi, Aydın'da yoğun bir Türk-İslam kültürünün doğuşuna imkân tanımış ve bu dönemde, bölgede yoğun etkisi görülen ve özgün yapılarıyla Orta Asya inançları/gelenekleri ile İslamiyet'i sentezleyen Horasanlı Türk dervişleri, tıpkı Balkanlar gibi Batı Anadolu'da da büyük fayda göstermişlerdir. Aydın'da kök salmaya başlayan bu tasavvuf ehlinin yanı sıra, Selçuklu hâkimiyetinin tam anlamıyla tesis edilmesinin ardından medreselerde yetişen mütekellim, muhaddis ve fakih gibi pek çok din bilgini de eş zamanlı olarak İslam kültürünün yayılması için çaba sarf etmişlerdi. Tekke ve zaviyelerde Ekberîyye, Kübrevîyye, Sühreverdiyye ve Mevlevîyye gibi çeşitli Tarikatların Zuhur ettiği bu dönemde böylelikle eş zamanlı birçok başlılık da meydana gelmiştir. Nitekim yarı göçebe hayat yaşayan Türkmen gruplarının canlı tuttuğu ve eski Şaman inançlarıyla ilgili birtakım dini gelenekleri muhafaza eden heterodoks halk tasavvufuna karşılık özellikle Aydın'da, Halvetilik, Marifilik, Uşşakilik ve Nakşibendilik'in Müceddidi kolu gibi oldukça güçlü ekoller yer almıştır. Her ne kadar farklı argümanları savunsalar ve farklı inanç pratikleri olsa da gerek Ortodoks gerekse heterodoks tüm İslami görüşlerin, müthiş bir kültürel zenginlik yarattığı da inkâr edilemez bir gerçekliktir. Bu mirası Aydınoğulları'nın erken döneminden itibaren temellendirecek olursak, örneğin Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin torunu ve Sultan Veled'in oğlu Ulu Ârif Çelebi, Aydınoğlu Beyliği'nin başşehri olan Birgi'ye gelip, Aydınoğlu Mübârizeddin Mehmed Bey'le görüşmüş ve hanedan mensuplarından bazılarının “*Çelebi*” nisbesini taşımasından da anladığımız üzere Ulu Ârif Çelebi, beylik mensuplarını kendisine mürit etmiştir (Akın, 1987:226-227). Bu ziyaretin bir hatırası olarak da Aydın'ı içerisinde alan beylik sınırlarında ve Tire'de bir Mevlevihâne kurulmuştur (Armağan, 2006: 475-478). ***** Yine yöredeki canlı dini hayat, 1330'lu yıllarda, buraları ziyaret edip gören seyyah İbn Batuta'nın eserinde de kendisine geniş olarak yer bulmuştur (Batuta, 2004: 418-424).

Selçukluların zayıfladığı XIII. yüzyılda, tıpkı Aydınoğulları gibi bir beylik iken, doğru hamlelerle büyük bir imparatorluğa dönüşen Osmanlılar zamanında ise özellikle ilk padişahların oldukça ılımlı ve dinsel açıdan geniş perspektifli bir politika izlediklerini görmekteyiz. Kuruluş Döneminde, öncelikle, Aydın topraklarında, Selçuklu ve Beylikler devrinde kurulmuş olan zaviyeler muhafaza edilmiş, Osmanlı idarecileri şeyhleri kendi taraflarına çekmiş ve onların desteğini alarak varlıklarını meşruti ve dini bir zemine oturtmuşlardır (Ocak,2011: 216, Barkan, 143). Elbette heterodoks Tarikatların rahat hareket etme imkânını sağlayan en temel etken de, beylikten devlete geçiş sürecinde Tarikat ehli dervişlerin Osmanoğulları'na sundukları katkı olmuştur. Aydınoğulları zamanında Şeyh Bali, Şeyh Bilal, Şeyh Çoban, Şeyh Davut, Şeyh Musa, Şeyh Arslan, Şeyh Emirşah, Şeyh Aydoğdu, Şeyh Cüneyt, Şeyh Selman, Şeyh Sungur, Şeyh Süle ve Şeyh Mahmud (Armağan, 2006:153) gibi, dervişlere emirlik yapan tasavvuf ehli kişilerin misyonu Osmanlıların kuruluş sürecinde de varlığını devam ettirmiş ve özellikle Orhan Gazi'den itibaren dervişler, askerlerin cesaretlerini arttırmak için seferlere dâhil olmuşlar, savaş zamanında kendi çadırlarında ordunun başarısı için gece gündüz dua edip, adaklar adayarak, askerler arasında dinî bir coşkunun oluşmasını sağlamışlardır (Garnet, 2010: 152). İskan edildikleri yerlerde de gaza ruhunu canlı tutmuşlardır. Böylelikle fethedilen yerlerin İslamlaşması ve kalıcılığı bu “manevisî fatihler” aracılığıyla sağlanmıştır (Gündüz, 1989: 91-92).

***** Tire Mevlevihânesi hakkında bkz. Munis Armağan, “Tire Mevlevihaneleri”, *Uluslararası Mevlana, Mesnevi, Mevlevihaneler Sempozyumu*, Manisa 2006, ss. 475-478.

Öncelikle Balkanlarda, sonrasında Batı Anadolu'da, şehir müesseselerinin gidemediği yerlere, dağlık ve kırsal kesimlere Alp-Erenler, Abdallar, Pirlar ve Babalar aracılığıyla gidilmiştir. Bu dervişler en çok kırsal kesimde kendini göstererek Türk-İslam kültürünün yaygınlaşmasında önemli rol oynamışlardır (Kalafat, 1993: 173) . Bu bağlamda, XV. yüzyıla gelindiğinde Anadolu'da siyasi bütünlük ve sosyal huzuru sağlayan Osmanlı Devleti'nin toprakları, Tarikatların daha da gelişip yaygınlaşmasına müsait bir hâle gelmiştir. Bu refah dönemine paralel olarak da İmparatorluğun diğer bölgeleri gibi Aydın'da da Tarikatlar en yaygın, aktif ve canlı dönemini bu süreçte yaşamıştır (Ocak, 2005: 212). Nitekim Şeyh Bedreddin ve müntesiplerinin Aydın havalisinde hareket etme imkânı bulmuş olmalarında, bu bölgenin, geçmişteki bir beyliğin merkezi olmasından mütevellit âlimlerin ve tasavvuf erbabının uğrak noktalarından biri olması oldukça etkilidir. Bu konuyla ilgili verilebilecek bir diğer örnek de Şeyh Bedreddin'in Kahire'de medrese arkadaşı olan meşhur âlim Hacı Paşa'nın Aydın bölgesine gelmesi ve ilmi çalışmalarını burada devam ettirmiş olmasıdır (Çiftçioğlu, 2005: 20-21) . Aydın'ın genel hatlarıyla çizilen Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde, özellikle pek çok tarikatın ve özellikle Mevlevilerin, bölge kültürüne sundukları katkı şüphesiz ki çok kıymetlidir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonraki ilk üç yüz yılda, ilme ve ilim adamlarına verilen değerle de bağlantılı olarak, Aydın coğrafyasında, yetkin ve ilmi otorite sahibi üst düzey pek çok Mevlevi âlim yetişmiştir, özellikle Aydın'da pek çok kitabe, mezar taşı ve birinci el kaynaklar, yerleşik bir Mevlevi kültürünün olduğunu göstermektedir.

Aydın'da Mevlevilik

Sikke-puş ol tâc-ı izzettir külah-ı Mevlevi/Dü cihânda ayn-ı rahmettir külah-ı Mevlevi
Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Mevlevilik tarikatının piri olarak bilinmektedir. Mevlânâ'nın vefatının ardından onu sevenler Hüsameddin Çelebi'nin etrafında toplanmış ve böylelikle ilk tarikatlaşma Hüsameddin Çelebi ile başlamış (ö.683/1284) (ö.691/1292) yılında posta oturan Sultan Veled (ö.712/1312) ile de tarikat sistemleşmiştir. Sultân Veled, Anadolu'da siyasi ve içtimai sıkıntıların yaşandığı bu dönemde babasının görüşlerini yayabilmek, vakfın gelirlerini arttırmak, yeni vakıflar tesis etmek ve elden çıkanları geri alabilmek için Anadolu'ya hâkim olan Moğollar, siyasi iktidarı temsil eden Selçuklu hanedanı mensupları ve Türkmen beyleriyle iyi ilişkiler kurmada başarı göstermiş ve sonrasında yetiştirdiği halifeleri, Amasya'ya, Kırşehir'e, Erzincan'a yollayıp buralarda zaviyeler kurdurarak Mevleviliği yaymaya başlamıştır. Sultan Veled'in irşat makamına oğlu Ulu Ârif Çelebi'yi geçirmesiyle de Mevlevilik "çelebi" unvanıyla anılan Mevlânâ soyuna mensup şeyhler tarafından temsil edilmeye başlanarak, Konya Mevlânâ Dergâhı ve çelebilik makamı Mevleviyye tarikatının idare merkezi haline getirilmiştir. Gittiği her yerde bir zaviye kurarak Mevleviliğin yayılmasını sağlayan Ulu Ârif Çelebi, önce Moğol hâkimiyeti altındaki Selçuklular'ın doğu topraklarına giderek Sivas, Tokat, Bayburt, Erzurum, Irak, Tebriz, Merend ve Sultâniye yöneticileriyle görüşmüş sonrasında da Kastamonu, Denizli, Kütahya, Birgi, Aydın gibi önemli beylik merkezlerini ve Batı Anadolu beylerinin neredeyse tamamını dolaşmış, Birgi'ye gelmiş ve Mehmed Bey ile görüşmüştür (Gölpınarlı, 1953: 45). Bu seyahatler sonucunda Türkmen beylerinden Germiyan Emîri Alişiroğlu, Kütahyalı Yâkub Bey ve Aydınolu Mehmed Bey ona intisap etmiş ve Mevleviyye'nin Konya dışındaki ilk önemli merkezlerinin temellerini atmışlardır. Keza Mehmed Bey'in oğlu ve beyliğin ikinci beyi olan Gazi Umûr Bey'in de Mevleviliğe intisabı olduğu yine *Menâkıbu'l-Ârifin*'de bildirilmektedir. Öte yandan Sakıp Dede'nin *Sefine-i Nefise-i Mevleviyân* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiler neticesinde Mevlevilerle, Osmanlı ailesi arasında bir akrabalık olduğu da görülmektedir. Eserde Germiyanolu Süleyman Şah'ın, Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hatun'la evlendiği, bu evlilikten dünyaya gelen Devlet Hatun'un da 1378 yılında Yıldırım Bayezid ile evlendirildiği nakledilmektedir. Bu da Mevleviliğin gelişmesi açısından önemli bir olaydır. Yine bu tarihlerde, 166. Nolu Mufassal Tahrir Defteri'nden Aydınolu Mehmed Bey döneminde Ayasuluğ, Tire ve Birgi'de Mevlevihanelerin açıldığı bilinmektedir.

İlk devirlerde Karamanoğulları ile Ege'de Saruhanoğulları, Menteşeoğulları, Aydınolu Mehmed Bey gibi beyliklerde yaygın olan Mevlevilik, Osmanlı topraklarına ise II. Murad tarafından Edirne'de açılan (829/1426) mevlevihâne ile girebilmiş, bunu II. Murad'ın ümerasından Yahşi Bey'in Tire Mevlevihanesi'ni kurması takip etmiştir. Bu dönemde Aydın'da da bir Mevlevihane olduğu bilinmektedir. Evliya Çelebi Aydın Mevlevihanesi'ni "*Ramazan Efendi Camii'nin yakınında çarşı içinde bir mevlevihane vardır. Gayet ferah bir bağ içinde Celâleddin-i Rumi asitanesidir.*" (Göyünç,

1991: 83) cümlesiyle tanımlamaktadır. Yine Aydın Mevlevihanesine dair bilgileri Konya'daki Mevlevi Asitanesi'nde bulunan zarflardan öğrenmekteyiz. 1911 senesi sonlarına doğru Konya'daki Mevlevi Asitanesi'nden diğer şehirlerdeki mevlevihanelere, bir kısım mevlevihanelerin isimlerinin kaybolduğu bildirilir ve bu her şeyhin kendi dergâhına ait bildiklerini merkeze, asitaneye yollaması istenir. Emir-nâmeyi alanlar arasında Aydın mevlevihanesi şeyhi de vardır ve şeyh mevlevihane hakkında kısaca bilgi verir. Aydın Mevlevihanesi'ne dair kısa tarihçe şu şekildedir: “*Dergâh H.960/M.1552-53 tarihinde Ramazan Paşa'nın hemşiresi Sâjiye Hanım'ın gül bahçesinde te'sis olunmuş. Horasân'ı Ali Dede tarafından. Dergâhın kurbünde Ramazan Paşa cami-i şerifi vardır. Dergâh çarşı vasatında imiş, 1274 (1857- 58) tarihinde uukû bulan büyük harikde memleket çarşısı kâmilan muhterik olmuş. Dergâhdan hiçbir evrak kurtarılamamış, ancak şeyh-i esbak Sa'îd Dede'nin evinde bulunanlar kurtarılmıştır.*” Belgenin tanzim tarihinde dergâhın şeyhi de Ahmed Sâkib Dede'dir (Göyünç, 1991: 83).

Aydın'da halkın vakit geçirdiği diğer önemli alanlardan biri de kahvehanelerdir ve bu kahvehaneler içerisinde Mevlevilerin de kahvehaneleri bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin ifadesine göre Aydın'ın; “*kırk adet tezyin edilmiş mükellef bağlı bahçeli, gül bahçeli, çeşmeli, havuzlu ve şadırvanlı, nakışlı tavanlı, taraçalı kahveleri vardır. Zarif yerler olup hanende ve sazende, çalgılar, rakkase, şair, kıssahanlar ile dopdolu kahvelerdir. Her esnaf gurubunun, her topluluğun kendisine ait ve devam ettikleri kahvehaneleri vardır. Mevlevihaneler kahvesi ulema, şuara, fusaha ve bülega yeridir. Bağ Kahvesi askerindir, Hacı Kahvesi tüccarındır, Paşa Kahvesi halkındır. Her akşam kahveler ağzına kadar dolar*” (Danışman, 1969: 83). Evliya Çelebi, Aydın'da edindiği arkadaş ve dostlarının, şehrin ayanlarının isimlerinden de bahsetmektedir ve yine arkadaşlarından biri Mevlevihane şeyhi Çelebi'dir. “*Mustafa Paşazade, Şems Paşazade, Boyacızade Efendi, Serdar Hasan Ağa, Mumcu Hüseyin Ağa, Şair Salihi Çelebi, Zamiri Çelebi, Mevlevihane Şeyhi Çelebi.*” (Danışman, 1969: 80).

XVII. yüzyılda, IV. Mehmed devrinde Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın desteğiyle hünkâr şeyhliğine kadar yükselen Vanî Mehmed Efendi'nin tarikatlar aleyhindeki faaliyetleri neticesinde Mevlevîler'in “yasağ-ı bed” diye tarih düşürdükleri H.1077/M.1666 yılında semâ yasaklanmış, Anadolu'daki bazı mevlevîhâneler kapatılmıştır Bunlardan biri de Aydın Mevlevi-hânesi'dir. Evliya Çelebi bu durumu şöyle nakletmiştir; “*Ama emr-i şerif ilan edildikten sonra mevlevîhânenin bütün kapıları kilitlenmiş ve dervişleri tekkeden uzaklaştırılmış, Mevlevi ayini yasaklanmıştır. Kur'an ve mesnevi okunan bir yer böyle yıkılmaya terk edilmiştir. Hakir bu asitanenin duvarına şu beyti yazmıştır.*” (Danışman, 1969: 80).

Hânkâh-i çerhde ayın iken devr-i kadim

Buğz edib mesbud edenler daim ola nâ murad

H.1095/M.1684 senesinde bu yasak kaldırılmıştır. III. Selim ve II. Mahmud'un Mevlevi oluşlarının bu yasağın kaldırılmasında etkili olduğu söylenebilir. 1826'da Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektaşî tekkelerinin kapatılmasıyla Mevlevilik tekrar gündem olmuş ve önemli bir tarikat haline gelmiştir. Bektaşîliğin asker üzerindeki yetkisini kırmak amacıyla üst düzey bürokrat ve ordulardaki farklı seviyelerde bulunan kişilerin manevi disiplinleri ile ilgilenmek üzere Mevlevi şeyhler görevlendirilmiştir. Bu sayede Mevlevilik resmi itibarına tekrardan kavuşmuştur. Harap veya yıkılmış olan Mevlevîhâneler, Mevlevi şeyhler tarafından tekrar açılmış ve yeniden inşa ettirilmiştir. Özellikle bu dönemde, Urfa, İpek (Hüdâverdi Paşa), Bahâriye, Üsküdar ve Hanya mevlevîhânelerinin kurulması da önem arz etmektedir. Özellikle Hanya Mevlevihanesi'nde yetişmiş olan dervişler zaman içerisinde kayıtlarda da belirtilen ve Aydın'da faaliyetlerini sürdüren Güzelhisar Horasani Ali Dede Dergâhı'na gelmişlerdir. Horasani Ali Dede'nin vefatı üzerine irşat vazifesini sürdürmesi ve posta oturması için, Konya'dan Şemşi Dede çağırılmıştır. Şemşi Dede kış aylarında burada irşat vazifesinde bulunurken yaz aylarında da Girit'e gidip gelmektedir. Bu anlamda XIX. Yüzyılda Girit'in Hanya kasabasında inşa ettirilen Hanya Mevlevihane'si, Aydın Mevleviliği açısından önemlidir. Bu dönemde Girit Adası'nda zamanla muhipler çoğalmaya başlamış ve kendilerini irşat etmesi için H.1289/M.1872 yılında Konya Çelebilik makamından izin almışlar ve Aydın Güzelhisar Mevlevihanesi Şeyhi Kara Abdâl Şemsî Dede'yi Ada'ya davet etmişlerdir. Böylece Hanya sancağında mevlevihane H.1297/M.1880 senesinde hizmete açılmış ve 44 yıl Ada'da faaliyet göstermiştir. Mevlevilik, Girit'in üç büyük sancağı olan Kandiye, Hanya ve Resmo'da da varlığını hissettirmiştir (Kara, 2008: 78-79). Sonrasında göçe mecbur kalan Kandiye ve Hanya şehirleri ve Mora Yarımadası'ndan gelen Türk

Mevlevileri Aydın ve Kuşadası civarına iskân edilmiştir. Bugün Kuşadası Adalizade Mezarlığı'nda, Girit, Mora ve Selanik muhacirlerine ait mezar taşlarının bulunması Kuşadası'nda ki Mevlevi varlığının en önemli delilidir. Ayrıca araştırmalarımız sırasında “Aydın'daki Türk Devri Dini Mimarisi” başlıklı doktora tezi hazırlayan Sayın Mükerrerem Kürüm'den şifahen 19. yüzyıla ait Aydın'da Mevlevilere ait bir tevhidhane olduğunu öğrendik ve Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü tescil fişlerinden bu yapı hakkında ayrıntılı bilgi edindik. Tevhidhane, Kaltakçı Nazır Baba tekkesi olarak bilinmektedir. Veysipaşa Mahallesi 413 ada 19 parselde yer almaktadır. Tekkenin 19. Parsel üzerinde halen iki kalıntısı mevcuttur. Bu kalıntılar tevhidhane ve gusülhane kalıntılarıdır. İzmir II numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 20.09.1995 tarihli ve 5108 sayılı kararı ile korunması gerekli kültür varlığı olduğundan anıt eser olarak tescil edilerek ilgili müzesi ve belediyesince gerekli önlemlerin alınmasına karar verilmiştir. Tescil fişlerinin fotoğrafları aşağıda mevcuttur;



807



15

Vezin: Fā'ilātün/ Fā'ilātün/ Fā'ilātün/
Fā'ilātün

Yazı çeşidi: Celî Sülüs

Ser-levhâ: Ah mine'l mevt

Bu bâğ-ı fâni bir 'aceb cāy-ı kesir ü ibtilâ

Seyr itmeğe râgıp olan elbet olur hüzn-i i'tilâ

Her bir şafâsında keder her zevki içre müstetir

Aşub fitne vü zûlm ü cevher kariyyede züll-i
incilâ

Aslı Girid-i Kandırevi ya'ni ki Hüseyin Çavuş

Rıdvân Ağâ'nın oğlu kim nâmı gibi kurrâ in 'ilâ

Virmiş tarik-i Halvetiyye bedesti ba-feyz-i Hakk

Bizim Yahya aziz ola o merd-i zu'l-ula

Her bir nev-civan idi ebed yâdına gelmez idi
derd

Hayfa ki itdi sarsar-ı bad-ı fena mevt-i iğtilâ

Sırrı çıkınca harf-i sa tarihine yazdı kalem

Olsun şefi-i ruz-i haşr sultan-ı bezm-i kербela

Fi 20 Muharrem sene 1296/ 1879

Rızaen' lillah el Fatiha

Aydınlı Mevlevi Şeyh ve Müritler

Şeyh Lâli Dede: Mevlevî şairlerden olan Lâli Dede Aydın, Güzelhisarlıdır. Babasından kalan mirası bitirdikten sonra Horasânî Ali Dede'nin hizmetine girmiş ve yanında uzun yıllar hizmet etmiştir. Kaynaklara göre doğuştan dilsiz olan Lâli Dede, Horasânî Ali Dede'nin himmetiyle konuşmaya ve şiir söylemeye başlamıştır. Horasânî Ali Dede'nin ölümünden sonra merhumun postuna oturmuş, Güzelhisar Mevlevihane'sinde şeyhlik vazifesini üstlenmiştir H.980/M.1572 senesinin sonlarında vefat etmiştir. Aydın, Güzelhisar'da medfûndur. Türkçe ve Farsça şiirleri vardır.

Kâsım Bey Bin Mehmed Bey: Aydın ve çevresinde faaliyet gösterdiği tespit edilen Mevlevi şeyhi Kasım Bey Bin Mehmed Bey, Aydınoğulları döneminde yaşamıştır. H.748/M.1347 tarihinde vefat ettiği Nazilli'nin Kestel Köyü'nde adına inşa edilen türbedeki mezar taşından anlaşılmaktadır.

Şeyh İmâm-Zâde: İmâm-zâde Aydınlı'dır. Künyesi hakkında bilgi yoktur. Uzun yıllar Mevlevi tarikatında şeyhlik yapmış ve pek çok talebe yetiştirmiştir. H.915/M.1509 senesinde vefat etmiştir (Akbar, 1996: 118).

Kara Abdâl Şemsî Dede: Şemşi Dede, Konya'da dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini kimden aldığı bilinmemektedir. On beş yaşında iken Şems-i Tebrîzî Dergâhı türbedarı Seyyid Emîrşâh Kaygusuz Abdal Dede'ye intisap etmiştir. Mevlânâ Dergâhı'nda çile çıkarıp hilafetname aldıktan sonra Sultan Divanî Dergâhı'na gitmiş ve dört yıl burada kalmıştır. Daha sonra Bursa ve İstanbul'daki ziyaretgâhları dolaşmıştır. Aydın Güzelhisar Mevlevihanesi şeyhi Horasânî Ali Dede'nin vefatı üzerine 1870 yılında bu dergâhın şeyhliğine tayin edilmiştir. Bu görevde iken Hanya'daki Mevlevî muhiblerinin ısrarlı davetleri üzerine Hanya'ya gitmiş (1872), geniş bir arazi üzerinde ve zengin vakıflarla kurduğu mevlevihaneyi hizmete açmıştır H.1308/M.1886 senesinde vefat etmiş, İzmir Mevlevihanesi'nin haziresine defnedilmiştir Mürşidi tarafından kendisine Sem'i, Nuri, Şemsi ve Abdal gibi mahlaslar verilen şair Kara Abdal Şemsî'nin *Tuhfetü'l-Mesnevi Ala Hubbi'l-Haydari* adlı 23 sayfadan oluşan 340 beyitlik Farsça mesnevisi ve 49 sayfadan oluşan yaklaşık 700 beyitlik *Divançe'si* 1305'te İstanbul'da tek kitap halinde yayımlanmıştır (Kara, 2008: 49-51).

Hâcî Mehmed Efendi: Mehmed Efendi, Aydın Güzelhisarlı'dır. Bir Mevlevî dervişidir. Aydın'da ilim tahsil ettikten sonra Bursa'ya gitmiş ve orada irşatla meşgul olmuştur. H.1203/M.1788 senesinde vefat etmiştir. Bursa'da Mevlevihane karşısındaki hazirede medfundur (Akbar, 1996: 318).

Güzelhisarlı Hacı Mehmed Efendi: Âlim ve arif bir zat olan Hacı Mehmed Efendi, Aydın Güzelhisarlı'dır. Mevleviliğe intisap etmiştir. Uzun yıllar Aydın'da yaşadıkdan sonra Bursa'ya uzlete çekilmiştir. Hayatı hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. H.1203/M.1788 senesinde vefat etmiş, Bursa'da Mevlevihane karşısına defnedilmiştir (Akbar, 1996: 320).

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde Batı Anadolu'nun en mamur yerleşimlerinden biri hâline gelen ve kadim bir yerleşim yeri olan Aydın, farklı pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Özellikle Türk hâkimiyetinin ardından kültürel ve düşünsel bağlamda gelişmiş ve bu süreçte Aydın, Mevleviliğin önemli duraklarından biri olmuştur. Aydın coğrafyasında, pek çok Mevlevî âlim ve sufi yetişmiştir. Bu durum Aydın ve çevresinde sosyal ve kültürel hayatın merkezinde bulunan insanımızın, gerek kültür kimliğinin oluşmasında gerekse edebî çevrelerin şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur. Tarihin en eski uygarlıklarından günümüze dek; mezarlar, bunlara ait kitabeler ve birinci el kaynaklar, Aydın'daki Mevlevîliğe dair en somut ve en güvenilir belgeleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda Aydın'ın merkezinde, ilçelerinde ve köylerinde yapmış olduğumuz derlemeler neticesinde, Kuşadası Adalızade Mezarlığı'nda tarafımızdan Mevlevî sikkeli ve fesli bir mezar taşı bulunmuştur. Kaynak taramaları sonucunda da Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde Ramazan Paşa Camii yakınlarında yer alan bir Mevlevîhane ve Mevlevî kahvehaneleri olduğu kaydedilmiştir. Aydın Mevlevîhanesine dair Konya'daki Mevlevî Asitanesi'nde bulunan el yazmasında, Aydın mevlevîhanesi ve şeyhi hakkında kısaca bilgi verilmiştir. 18. yüzyılda Kuşadası ve Girit'e Aydın'dan önemli bir Mevlevî şeyhimizin irşat vazifesiyle gittiği ve Hanya'da bir Mevlevîhane kurduğu da bilinmektedir. Yine Aydın Veysipaşa Mahallesi'nde hala kalıntıları olan bir tevhidhane tespit edilmiştir. Tüm bunlar Aydın'da uzun yıllar yerleşik bir Mevlevî kültürünün olduğunu kanıtlar niteliktedir.

KAYNAKLAR

- Akbayar, N. (1996). *Mehmed Süreyyâ Sicill-i Osmanî Ünlüleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayıncılık.
- Akdağ, M. (1999). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası Celâli İsyanları*. Ankara: Barış Yayınevi.
- Akın, H. (1987). *Aydınoğulları tarihi hakkında bir araştırma*. İstanbul: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Akkuş, M. ve Yılmaz, A. (2006). *Sefîne-i Evliya*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Armağan, M. (2009). *Ege tarihi coğrafyası-boylar, aşiretler, obalar, kentler, köyler, tarihi semtler*. İzmir: Efe Ofset Yayınevi.
- Barkan, Ö. L. (1942). İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 2(3), 279-304.
- Barkan, Ö. L. (2002). “Osmanlı İmparatorluğu'nda kolonizatör Türk dervişleri”. *Türkler Dergisi*, 9(2), 279-504.
- Barkey, K. (1999). *Eşkıyalar ve Devlet - Osmanlı tarzı devlet merkezileşmesi*. (Çev. Zeynep Altıok). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çiftçiöğlu, İ. (2005). Anadolu beylikleri döneminde yetişen çok yönlü bir bilim adamı: Hacı Paşa”. *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 56-73.
- Darkot, B. (1986). *Aydın*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Dukas. (1956). *Bizans tarihi*, (Çev. VI. Mirmiroğlu), İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Yayınları.
- Emecen, F. (1991). *Aydın*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayıncılık.
- Erdoğan, M. A. (1994). *Aydın vilâyetine mensup meşâyih, ulemâ, şuarâ, müverrihîn ve etibbânın terâcim-i ahvâli*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Gökbil, A. ve Şölen, H. (1936). *Aydın ili tarihi-Eski zamanlardan yunan işgaline kadar*. İstanbul: İhsan Basımevi.
- Gölpınarlı, A. (1953). *Mevlana'dan sonra mevlevilik*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gölpınarlı, A. (1992). *Melamilik ve melamiler*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2017). *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı*. İstanbul: Eti Yayınevi.
- Göyünç, N. (1991). *Osmanlı Devleti'nde mevleviler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gündüz, İ. (1989). *Osmanlı devlet ve tekke münasebetleri*. İstanbul: Elips Kitapları Yayınevi.
- Halaçoğlu, Y. (1997). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun iskân siyaseti ve aşiretlerin yerleştirilmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnalcık, H. (2016). *Devlet-i Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar - IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Köprülü, F. (1984). *Osmanlı Devletinin kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mansel, A.M. (1995). *Ege ve Yunan tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Stewig, R. (1970). *Batı Anadolu Bölgesinde kültür gelişmesinin ana hatları*. (Çev: Ruhi Turfan-M. Şevki Yazman). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Strabon. (1993). *Antik Anadolu coğrafyası*, (Çev: Adnan Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Texier, C. (2002). *Küçük Asya coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi*. (Çev: Ali Suat). Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.
- Turan, O. (1980). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uğur, A. (2003). Aydın şehrinin kuruluşu ve gelişme evreleri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(2), 154-172.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1998). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, R.H. (2002). *Birgi (Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları)*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Vatin, N. (2004). *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar (Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık)*. (Çev: Tülin Altınova). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Witteck, P. (1944). *Menteşe Beyliği*. (Çev: Orhan Şaik Gökyay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yavuz, A. F. ve Özen, İ. (1972) *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınları.
- Yüksel, M. (2010). *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*. İstanbul: La Kitap Yayınevi.

Extended Abstract

Aydın, which has become one of the most prosperous settlements of Western Anatolia in the historical process, consists of two river basins, Küçük Menderes and Büyük Menderes. The historical process of Aydın, which we have discussed in general terms; With the effect of political, social and economic motives, it has also caused a great cultural vitality to come into being. Although we have materials that can be used to evaluate this intellectual richness, which is created by the amalgamation of different nations, religions and traditions, from the early periods, it would be more appropriate to consider the period when the Turks were permanent in the region and extend from there to the Ottoman Classical period, in order not to go out of our field of study. As we have mentioned in the above lines, the Turkish advance, which expanded to the lands of Western Anatolia after the Battle of Manzikert in 1071, made a very rapid progress in a short time. XI. Turkmen groups from various regions such as Transoxiana, Fergana, Khwarezm, Khorasan and Azerbaijan since the last decades of the century were settled in various regions of Anatolia in line with the settlement policies of the Seljuk state and made serious attempts to spread Turkishness and Islam in their regions. One of the main duties of these dervishes, who came to Anatolia and played an important role in making these places a homeland, was to ensure the safety of the regions they lived in. As Ömer Lütfi Barkan called it, "Colonizer Turkish Dervishes" made great efforts to Turkify, Islamize and prosper Anatolia through the lodges they established. Thus, the First Principalities Period allowed the birth of an intense Turkish-Islamic culture in Aydın, and in this period, the Turkish dervishes of Khorasan, who had a strong influence in the region and synthesized Central Asian beliefs/traditions with their original structures, and Islam, also in Western Anatolia, just like the Balkans. have shown great benefit. Although they defend different arguments and have different faith practices, it is an undeniable fact that all Islamic views, both Orthodox and heterodox, create a great cultural richness. If we base this legacy from the early period of Aydınogulları, for example, Ulu Arif Çelebi, the grandson of Mevlânâ Celaleddin-i Rumi and the son of Sultan Veled, came to Birgi, the capital city of Aydınoglu Principality, and met with Aydınoglu Mübarizeddin Mehmed Bey and told the dynasty. As we can understand from the fact that some of his members carry the title of "Celebi", Ulu Arif Çelebi made the members of the principality his followers as a memory of this visit, a Mevlevihane was established in Tire and within the borders of the principality that included Aydın. In the process of Turkization and Islamization, which was drawn with the general lines of Aydın, the contribution of many sects and especially the Mevlevi to the culture of the region is undoubtedly very valuable. Especially in the first three hundred years after the establishment of the Ottoman Empire, in connection with the value given to science and scholars, many competent and scientific authorities have grown up in the geography of Aydın, many Mevlevi scholars, especially in Aydın, many inscriptions, tombstones and first available sources indicate that there was an established Mevlevi culture. It constitutes the most concrete and reliable documents about the Mevlevi in Aydın. In this context, we have to deal with the Mevlevi issue in Aydın, as a result of finding the Mevlevi tombstone with a branch coin motif, which is rapidly destroyed, being lost, broken and worn out in the Kuşadası Adalizade Cemetery, and as a result of the source scans, there is a Mevlevihane and a tomb located near Ramazan Paşa Mosque in the Evliya Çelebi Travel Book. It started when we determined that there were Mevlevi coffeehouses. In the next period, our

field and source researches showed that there was a Mevlevi tawhidhane in Aydın in the 19th century. Again, in the manuscripts of the Aydın Mevlevi Lodge in the Mevlevi Asitane in Konya, brief information is given about the Aydın Mevlevi lodge and the Mevlevi sheikh. It is also known that an important Mevlevi sheikh from Aydın went to Kuşadası and Crete with the duty of guidance and established a Mevlevihane in Hanya. In addition, we must say that we have encountered a very rich literature on this subject. In particular, Mehmed Süreyya's Sicill-i Osmanî and Bursalı Mehmed Tahir's Ottoman Authors, as well as poet biographies, foundation and archive documents provide information about the Mevlevi sheikhs living in Aydın. All this proves that there has been a settled Mevlevi culture in Aydın for many years. With all the data we have reached, our aim in this study is to bring to light the established Mevlevi culture, whose traces are almost on the verge of disappearing today, but to reveal the connection of today's cultural formation of Aydın with the past elements, with the information we have obtained as a result of the field studies and resource scans we have done.

